

**OROSZNÉ TAKÁCS Katalin**  
**gimnáziumi kutatótanár**  
**Lovassy László Gimnázium, Veszprém**  
**teacher and researcher in grammar school**  
**Lovassy László Grammar School**  
**email: orosztk@gmail.com**

## **KISEBBSÉGI NÉPOKTATÁS A TRIANON UTÁNI MAGYARORSZÁGON**

### *ETHNIC MINORITY EDUCATION IN POST-TRIANON HUNGARY*

#### **ABSTRACT**

Following the Peace Treaty of Trianon there were significant changes in the field of minority educational policy in response to the altered minority situation. The aim of the study is to highlight the different stages of this process and its legal framework by analysing the educational situation of the largest ethnic minority in Hungary, the German. The study also wants to find the reasons for the question why the different types of educational institutions of the country did not reflect the proportions of ethnic minorities in the Hungarian population. This happened despite the fact that the ethnic minorities counted for about ten percent of the population of the remaining country and their educational rights were secured at an even higher level on the basis of the 4800/1923. M. E. regulation about the protection of ethnic minorities than it was required by the Peace Treaty of Trianon.

**Kulcsszavak:** nemzetiségtörténet, oktatáspolitikai, kisebbségi identitás, nemzetiségi jogalkotás, asszimiláció

**Keynotes:** ethnic minority history, educational policy, minority identity, minority legislation, assimilation

#### **1. A kisebbségi népoktatás jellemzői**

A trianoni békeszerződés után – a megváltozott nemzetiségi viszonyoknak megfelelően – jelentős változások mentek végbe a nemzetiségi iskolaügy területén is. A megmaradt területen a nemzetiségek a lakosság 10,4%-át, mintegy 833 090 főt tettek ki. Számarányukat tekintve a németiség volt a legmagasabb létszámú kisebbség, a maga 6,9%-ával

(511 211). Őket követték a szlovákok 1,8%-kal (141 882), a horvátok 0,5%-kal (36 858), majd pedig a románok 0,3%-kal (23 760).<sup>1</sup>

A békeszerződés részét képező kisebbségvédelmi cikkelyek (54–60. cikk) a kisebbségi iskolák felállítását biztosította, továbbá lehetővé tette, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják, és vallásukat szabadon gyakorolják.<sup>2</sup> Ezzel egyidejűleg a magyar kormány feladatává tette az állami iskolákban a kisebbségek anyanyelvi oktatásáról való gondoskodást az olyan városokban és kerületekben, ahol nem magyar nyelvű állampolgárok jelentékeny arányban laknak; ezzel biztosítandó, hogy ezen magyar állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák.<sup>3</sup> A trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló 4800/1923. M. E. sz. rendelet a kisebbségek iskolai jogait a békeszerződés által előírt keretfeltételeken túlmenően biztosította. A 17. § 1. bekezdése úgy intézkedik, hogy a kisebbségi állampolgárok és azok testületei nemcsak az elemi iskolák szintjén, hanem minden fokozaton létesíthetnek iskolákat, feltételül szabva, hogy a magyar nyelvet is kötelezően oktassák.<sup>4</sup>

Az állami iskolák esetében a fenti rendelet egyértelműen számszerűsíti, amit a trianoni szerződés jelentékeny aránynak nevez. Míg a trianoni békeszerződés tehát csupán arról beszél, hogy ahol jelentékeny számban élnek nemzeti kisebbségek, ott az elemi iskolákban biztosítani kell számukra az anyanyelvi oktatást, addig a 4800/1923 M. E. sz. rendelet konkretizálta és értelmezte, hogy mit is jelent ez a jelentékeny szám, sőt azt a polgári, illetve középiskolák körére is kibővítette. Ahol az egy és ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó tankötelesek száma a 40-et eléri vagy ahol a magyar állampolgárok egy és ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó része a lakosság többségét teszi, a helyi iskolai vagy közigazgatási önkormányzati szervek, vagy a nyelvi kisebbséghez tartozó 40 tanköteles gyermek szülőjének (gyámjának) kívánságára az illető kisebbség anyanyelve megfelelő számú osztályban, egészben vagy részben tanítási nyelvül alkalmazandó.<sup>5</sup>

A kisebbségek anyanyelvi oktatásának ugyanakkor az is alapfeltétele, hogy elegendő számú, a kisebbség nyelvén szaktárgyakat oktatni képes tanár álljon rendelkezésre. Ezért a kormány gondoskodott arról, hogy a fenti rendelkezések végrehajtásához szükséges tanerők képzése megtörténjen: határozatot hozott, hogy az ország területén élő nyelvi kisebbségek nyelve és irodalma számára legalább egy tudományegyetemen tanszéket kell fenntartani.<sup>6</sup> Így tehát a rendelet – amikor nemcsak az elemi, hanem a középfokú iskolákban is elrendeli az anyanyelvi oktatást, valamint az egyetemen a kisebbségi nyelv és irodalom számára tanszékről gondoskodik – túllép a trianoni békeszerződés keretein és az 1868:XLIV.

tc. 17. és 19. §-ainak rendelkezéseihez tér vissza, illetve támaszkodik a 4044/1919 M. E. sz. rendeletre (13. §).<sup>7</sup>

Sőt a kisebbségek iskolai közsegélyére vonatkozóan (4800/1923. M. E. sz. rendelet 17. §. 2. bek.) is továbblép és kimondja a kisebbségi iskolák egyenjogúságát az azonos fajú és fokozatú magyar tannyelvű nem állami intézményekkel – amiről a trianoni szerződés nem is tett említést – és a csupán méltányos rész juttatása helyett egyenlő elbánást helyez kilátásba az állami segélyezés tekintetében is. A 4800/1923. M. E. sz. rendelet leszögezi továbbá a trianoni szerződésbe fel nem vett szabad iskolaválasztás elvét: „16. §. *A nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok nem korlátozhatók abban, hogy tanulmányaikat a törvényeknek megfelelő fajú, fokozatú és jellegű tanintézetek közül milyen tanítási nyelvű intézetben folytassák.*”

A nemzetiségi oktatás sajátosságai a legnagyobb létszámú csonkaországi kisebbség, a németiség helyzetén keresztül szemléletesen megvilágíthatóak. A magyarországi németiség által lakott 2274 község és 49 város sorában 480 olyat találunk, ahol a számarányuk 10% feletti volt. Ezek megoszlása a következőképpen néz ki.<sup>8</sup>

- tisztán németek lakta (90–100%): 296 település;
- többségi település (55–90%): 64;
- fele-fele arányban éltek: (45–55%): 17;
- kisebbségben éltek a németek (10–45%): 103.

Hét város is tartozik azon települések közé, ahol a németiség 4–20%-os jelenléttel bírt, köztük maga Budapest is (60 425 fő). Ha megnézzük a váro–falu arányt, akkor jól látszik a trianoni területen megmaradt németiség erőtejes paraszti jellege: csak 14,9%-uk volt városlakó, amivel szemben vitathatatlan túlsúly mutatkozik a falu, a vidék javára.<sup>9</sup>

A földrajzi eloszlás is igen egyértelmű képet mutat. Az összesen 360 tisztán, illetve többségében németek lakta település közül 278 volt a Dunántúlon.<sup>10</sup> Így joggal feltételezhetnénk, hogy a trianoni békeszerződés és a 4800/1923. M. E. sz. rendelet biztosította feltételek mellett a németiség iskolái is alapvetően ezt a képet fogják visszatükrözni. Ám a helyzet, a várakozással ellentétben, más képet mutat!

A 4800/1923. M. E. sz. rendelet megjelenése után a vallás- és közoktatásügyi kormányzat elsősorban az elemi népiskolai oktatás kérdését igyekezett kielégítő módon szabályozni, úgy is, mint a nemzetiségi iskolaügy alapját.<sup>11</sup> 1923. augusztus 24-én jelent meg gr. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 110.478/VIII. a. sz. és a m. kir. miniszterelnökkel egyetértésben kiadott rendelete a 4800/1923. M. E. sz. kormányrendelet 18. §-ában foglalt, az elemi népiskolákra vonatkozó

rendelkezések végrehajtása tárgyában. A jogszabály megfogalmazása szerint a nemzetiség nyelve adott esetekben, megfelelő számú osztályban, egészben vagy részben, tanítási nyelvül alkalmazandó. Azaz nem egységesnek képzeli el a kisebbségi oktatást, ezzel utalva arra, hogy a szülők vagy az önkormányzati szervek többféle kisebbségi iskolatípus között választhatnak. A rendelet a következő három iskolatípust jelöli meg:

- a) *kisebbségi tanítási nyelvű iskola*, amelyben a magyar nyelv rendes kötelezett tantárgy; a többi tantárgyat a kisebbségi nyelven (anyanyelven) kell tanítani;
- b) *vegyes kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskola*; ebben a típusban a kisebbségi nyelvet (anyanyelvet), a természetrajzot, a természettant és vegytant, a gazdaságtant, a rajzolást, a kézimunkát anyanyelven, míg a magyar nyelvet, a földrajzot, a történelmet, a polgári jogokat és kötelességeket, valamint a testgyakorlást magyarul, s végül a beszéd- és értelemgyakorlatot, az írást és olvasást, a számtant (mennyiségtant) és az éneket anyanyelven és magyarul kell tanítani;
- c) *magyar tanítási nyelvű iskola*, amelyben a kisebbségi nyelv (anyanyelv) rendes és kötelezett tantárgy, s amelyben az írás és olvasás magyarul és a kisebbségi nyelven (anyanyelven), a többi tantárgy pedig magyarul tanítandó.<sup>12</sup>

A különböző tanítási nyelvű iskolatípusok között választásra jogosultak erre vonatkozó nyilatkozatukat az 1923/24. tanévre vonatkozóan 1923. évi szeptember hó 9-ig, a következő években pedig mindenkor július hó 1-ig terjeszthették be a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Ha eddig a határidőig nem nyilatkoztak, a korábbi állapot maradt fenn, és az iskola típusában nem következett be változás.

A korábbi iskolatípus megváltoztatása mindig felmenőrendszerben, azaz I. osztályban kezdődik s a magasabb osztályokban tanévről tanévre fokozatosan halad tovább. A II. és ennél magasabb osztálybeli tanulók számára a jogszabály biztosítja a kisebbségi nyelven (anyanyelven) való írás és olvasás, ha pedig azt eddig még nem tanulták és a szülők (gyámok) kívánják, már az 1923/24. tanévben is rendkívüli tantárgyként külön tanítható.

Bleyer<sup>13</sup> 1933. május 9-én a képviselőházban tartott beszédében afölötti sajnálkozását fejezte ki, hogy a németységnek a kisebbségi oktatás területén tapasztalható helyzete a legkevésbé sem kielégítő.<sup>14</sup> A miniszterelnökség 1928 őszén a sajtóban is megjelent felmérése szerint 390 településen összesen 463 kisebbségi iskolát hoztak létre. Ebből 49 iskolát,

azaz 10,6%-ot tettek ki az A-típushoz tartozók. 98 B-típusú iskola jött létre, ami 21,2%-ot jelentett. A legelterjedtebb, több mint 2/3-os (68,2%-os) többséggel a C-típus volt.<sup>15</sup> E 310 iskola a nemzetiségi nyelvet gyakorlatilag csak idegen nyelvként oktatta. Papíron tehát csak az iskolák alig több mint 30%-a oktatott ténylegesen a kisebbség nyelvén. Bleyer a fentebb már említett beszédében rámutatott, hogy a németiség anyanyelvi oktatása fölöttébb problémás, különösen annak fényében, hogy közel 70%-uk a német nyelven való írás és olvasás készsége területén jelentős problémákkal küszködik. 1929-ig a többszöri próbálkozás, valamint Bethlen miniszterelnök ígéretei ellenére is csak 30 iskola esetében sikerült a nemzetiséginek igencsak nehezen nevezhető C-típusból B-típusút csinálni.

Az 1935/36-os tanévre sem változtak jelentősen az arányok. Az ekkor német kisebbségi iskolának minősülő 452 intézmény közül csak 40 volt A-típusú, míg 98 B és 314 C-típusú.

## 2. Konklúziók

Megállapítható, hogy a háromtípusú iskolarendszer alapvetően előremutató elképzelés volt, ugyanakkor látnunk kell, hogy nem tükrözte vissza a kisebbségek népességarányát a településeken. Ennek oka többek közt az, hogy a jóhiszeműen feltételezett szabad és befolyásmentes iskolaválasztás nem volt adott, sőt, pusztán pénzügyi okok miatt nem is lehetett minden községben mindhárom típusú iskolát fenntartani. A német nyelven való oktatást a tanárhiány, illetve a tanárképzés hiánya is nehezítette. Az 1935/36-os tanévben a német iskolákban tanító 1280 tanár közül csak 91 volt anyanyelvi.<sup>16</sup>

Ezek az okok tették szükségessé az 1935. évi 11.000. M. E. sz. rendelet kiadását a kisebbségi népiskolákra vonatkozóan.<sup>17</sup> Ennek értelmében egységes kisebbségi elemi népiskolai típus került bevezetésre, és megszüntette az iskolatípusok közti választás lehetőségét. A nyelvi kisebbségekhez tartozó tankötelesek immár anyanyelvükön részesülhettek oktatásban, de ugyanakkor módjukban állt a magyar nyelv elsajátítása is. Az új és egységes iskolatípus gyakorlatilag tehát a régi B-típusnak felelt meg.

Az új rendszer azt is lehetővé tette, hogy a tanulók az egyes tantárgyakat mind anyanyelvükön, mind magyar nyelven megtanulhassák. A nemzetiségi tanulók a magyar vonatkozásokat nélkülöző, elvont tárgyakat (számtan, mértan, gazdasági ismeretek) az első három osztályban először saját anyanyelvükön tanulták meg, és magyar nyelven csak akkor ismételték a három felső osztályban, amikor az I–III. osztályokban a ma-

gyar nyelvet már kellő mértékben elsajátították. Az először magyar nyelven tanult ismereteket (földrajz, történelem, polgári jogok) pedig a felsőbb osztályokban ismételték, immár anyanyelvükön.<sup>18</sup>

A Gömbös Gyula által kiadott 11.000/1935. M. E. sz. rendelet azt is előírta, hogy a régi A, B és C típusú iskolákat legkésőbb az 1938/39. tanév megkezdéséig az új, egységes iskolatípusnak megfelelően kell átstrukturálni. Az 1938/39. tanévben azonban megindult az ország területgyarapodása és a visszacsatolt területekkel a nemzetiségek nagy tömegei kerültek vissza. Megnövekedett tehát a magyarországi nemzetiségek száma, és ez merőben más helyzetet teremtett. Különösen a hazai németiség esetében következett be fordulat. Az erdélyi területi revízióval egyidejűleg, 1940. augusztus 30-án aláírt bécsi német népcsoport egyezmény értelmében Magyarország iskolaügyi tekintetben vállalta annak biztosítását, hogy a német kisebbséghez tartozó fiatalok népi német iskolákban nevelkedhessenek, mégpedig „közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban.” Ez azonban már egy következő fejezetét jelenti úgy a hazai németiség sorsának, mint a nemzetiségi oktatásnak.<sup>19</sup>

## JEGYZETEK/NOTES

1. Seide, Gernot (1974/75): Die Deutschen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen. Ungarn-Jahrbuch. 1974–1975/6. szám. 148. old. A szlovákia iskola-történetéhez lásd Csicsay Alajos (2002) Iskola-történet. Liliom Aurum. Dunaszerdahely.
2. 58. cikk, 5. bek
3. 59. cikk, 1. bek. V. ö. Kultúrpolitika és közoktatásügy a két világháború között. <http://www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.htm>. Ez a rendelkezés azonban nem zárta ki, hogy kormány a magyar nyelv oktatását az elemi iskolákban is kötelezővé tegye. A békeszerződés 59. cikk 2. bekezdése biztosítja a kisebbségek számára a közsegélyt azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban élnek olyan magyar állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak. A jogszabálynak megfelelően a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyeket a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítanak.
4. A 4800/1923. M. E. sz. rendeletnek ez az intézkedése lépett a trianoni szerződés előtt megjelent 4044/1919. M. E. sz. rendelet 14. §-ának a helyébe, mely egyrészt kimondta, hogy a törvényhatóságok, községek, egyházak, egyházközségek, valamint bármely nemzeti kisebbséghez tartozó magánosok akár saját erejükből, akár társulás útján szabadon állíthatnak fel alsó, középső és felső iskolákat, azok nyelvét maguk határozhatják meg s iskolalétesítési célból egyesületeket is alapíthatnak és pénzalapokat is gyűjthet-

- nek. Másrészt pedig úgy rendelkezett, hogy az ily módon létrejött közművelődési és egyéb intézetek, valamint iskolák az állam hasonló célú és ugyanazon fokú intézeteivel és iskoláival egyenjogúak. V. ö. Mikó Imre (1944; [1989]): Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Optimum. Budapest. [reprint] 458. old.
5. 4800/1923. M. E. sz. rendelet 18. §-a. A rendelet természetesen itt is a magyar nyelv kötelező oktatása mellett biztosítja egészben vagy részben az anyanyelvi oktatást.
  6. A 4800/1923. M. E. sz. rendelet 18. §.
  7. A 4044/1919. M. E. sz. rendelet 13. §-a ebben a tekintetben a következőképpen rendelkezett: „Gondoskodni kell arról, hogy az állam területén nagyobb zárt egységekben együttélő nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok az általuk lakott vidék közelében állami tanintézetekben anyanyelvükön nyerhessenek kiképzést egészen addig, ahol a magasabb akadémiai kiképzés kezdődik. A tudományegyetemen valamennyi nemzeti kisebbség nyelve és irodalma számára tanszékeket kell felállítani.”
  8. Seide (1974/75) 150. old.
  9. Kovács Alajos (1936): A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Hornyánszky. Budapest. 6. old. V. ö. Seide (1974/75) 150. old.
  10. Seide (1974/75) 150. old.
  11. Nemzetiségi közép- és felsőfokú oktatási intézményekkel a hazai németek nem rendelkeztek. V. ö. Kovács (1936) 23. old. – Működött ugyan egyetlen német nyelvű középiskola, a nagy hírű budapesti Reichsdeutsches Gymnasium, amelyet azonban Berlin finanszírozott. Az intézményhez lásd Orosz László (2018): „[...] a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül.” A Reichsdeutsche Schule a két világháború közti Budapesten. In. VERITAS Évkönyv 2017. Szerk. Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló. Budapest. 171–187. old.
  12. A kisebbségi nyelv (anyanyelv) a magyar nyelvű oktatásnál is mint kiegészítő nyelv a szükséghez képest alkalmazható volt. Azokban a községekben, amelyekben a magyar anyanyelvű tanulók számára magyar tanításhoz elemi népiskola nem volt, ott ezek magyar nyelven történő oktatására nézve – a nem magyar tanításhoz állami elemi népiskolákra is kiterjedő hatállyal – az 1907. évi XXVII. tc. 18. §-ában foglalt rendelkezések voltak irányadóak. V. ö. Mikó (1944; [1989]) 462. old.
  13. Bleyer kapcsán lásd Schwind, Hedwig (1960): Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums. SOKW. München; Fata, Márta (1992): Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933). Pécs; Hambuch Vendel (szerk.) (1994): Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933) / Jakob Bleyer. Ein Lebenswerk für das Ungarndeutschtum (1874–1933). Budapest; Grósz András (2014): A deutschungar Bleyer Jakob – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933). Doktori disszertáció. ELTE Budapest.

14. Az országgyűlés képviselőházának 176. ülése 1933. évi május hó 9-én. Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XV. kötet. (1933) Athenaeum. Budapest. 210–215. old.
15. Uo.
16. Weidlein, Johann (1996): A magyarországi németiség küzdelme a fennmaradásért. Dokumentáció 1930–1950. Suevia Pannonica. Budapest. 64–70. old. A német nemzetiségi tanítóképzéshez lásd Donát Péter: (1998) Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez, 1919–1944. 3. kiadás. Trezor. Budapest.
17. Ennek megfelelően a három (A, B, C) népiskolai oktatási típus megszűnik és ahol a törvényes előfeltételek adóttak, a nyelvi kisebbséghez tartozó tanköteles gyermekek oktatása egységes rendszer szerint történik. *1. §. b) az anyanyelvi és szülőföldismereti tantárgyak (anyanyelvi) beszéd és értelemgyakorlat és ennek keretében a szülőföld ismerete (olvasás, írás, fogalmazás, helyesírás és nyelvi magyarázat, ének) valamint a számtani, természeti és gazdasági ismeretek (számolás és mérés, természettan, természetrajz, természettan és vegytan, gazdaságtan és háztartástan, egészségügy, rajz és kézimunka) oktatása a tanuló anyanyelvén; c) a magyar nyelvi és nemzetismereti tantárgyak (magyar beszéd és értelemgyakorlat, olvasás és olvasmánytárgyalás, írás, fogalmazás, helyesírás és nyelvi magyarázatok, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, ének) valamint a testnevelés oktatása magyar nyelven történik. (4. A IV–VI. osztályban a számtani, természet és gazdasági ismeretek magyar nyelven, a földrajzi, történelmi és állampolgári ismeretek az anyanyelven ismétlendők és számonkérendők. 2. §. A 110.478/1923. VIII. számú V. K. M. rendelet alapján létesített és ennek a rendeletnek életbeléptetésekor fennálló, A., B. vagy C. típusúhoz tartozó iskolák tekintetében az átszervezési eljárást az érvényben levő jogszabályok értelmében kell lefolytatni és legkésőbb az 1938/39. tanév megkezdése előtt befejezni.*
18. Az 1907:XXVII tc. 18.§-a gondoskodott arról, hogy ahol magyar tan nyelvű iskola nincs, a magyar tankötelesek a hitfelekezeti iskolában magyar nyelvű oktatásban részesüljenek. A 11.000/1935. M. E. sz. rendelet 3.§-a a kisebbségek javára hasonló rendelkezést tartalmaz, amikor kimondja, hogy azokban a községekben, ahol nincs kisebbségi nyelvű népiskolai tanítás, de ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó legalább 20 tanköteles szülői kívánják, az anyanyelvi ismereteket a rendelet 1.§ 3. bek. b) pontjában meghatározott keretek között tanítani kell.
19. A revíziós gyarapodás és a nemzetiségi iskoláztatás újabb szabályozása összefüggésében lásd Tilkovszky Loránt (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest. 118–123. old.



## FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bellér Béla (1974): A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. *Magyar Pedagógia*. 1974/1. szám. 47–65. old.
- Bellér Béla (1981): A magyarországi németek rövid története. Magvető. Budapest.
- Bellér Béla (2002): A Volksbildungsverein-től a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Új Mandátum. Budapest.
- Csicsay Alajos (2002) *Iskolatörténet*. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Donát Péter (1998) *Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez, 1919–1944*. 3. kiadás. Trezor. Budapest.
- Fata, Márta (1992): *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*. Pécs.
- Grósz András (2014): *A deutschungar Bleyer Jakab – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori disszertáció. ELTE Budapest.
- Hambuch Vendel (szerk.) (1994): *Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933) / Jakob Bleyer. Ein Lebenswerk für das Ungarn-deutschtum (1874–1933)*. Budapest. [kétnyelvű]
- Kovács Alajos (1936): *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Hornyánszky. Budapest.
- Mikó Imre (1944; [1989]): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Optimum. Budapest. [reprint]
- Orosz László (2018): „[...] a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül.” *A Reichsdeutsche Schule a két világháború közti Budapesten*. In: VERITAS Évkönyv 2017. Szerk. Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló. Budapest. 171–187. old.
- Schwind, Hedwig (1960): *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. SOKW. München.
- Seewann, Gerhard (2015): *A magyarországi németek története. I-II. Argumentum*. Budapest.
- Seide, Gernot (1974/75): *Die Deutschen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen*. *Ungarn-Jahrbuch*. 1974–1975/6. szám. 148–161. old.
- Tilkovszky Loránt (1989): *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Kossuth. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1994): *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. IKVA. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1995): *Nemzetiségi anyanyelvű oktatás Magyarországon a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944)*. *Századok*. 1995/6. szám. 1251–1274. old.
- Tilkovszky Loránt (1998): *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai. Debrecen.
- Weidlein, Johann (1996): *A magyarországi németek küzdelme a fennmaradásért. Dokumentáció 1930–1950*. Suevia Pannonica. Budapest.